

MIROSLAV KRAVAR
Filozofski fakultet
Zadar

UDK 808.66—654

TONSKI HEKSAMETAR U GRAĐI MAKEDONSKOGA JEZIKA

Abstrakt: Im Aufsatz wird M. D. Petruševskis Übersetzungshexameter mit besonderer Rücksicht auf seine möglichen Vorbilder behandelt. Da in der Entwicklung der mazedonischen Metrik die Etappe des metrischen Klassizismus übersprungen worden ist, und der vom Verfasser seinerzeit gefundene „spontane“ Hexameter bzw. Hexametroid hat hier kaum einwirken können, so erweist sich der betreffende Vers als eine gelehrte Nachahmung des antiken Vorbildes im mazedonischen Sprachstoff.

Još prije tridesetak godina, u svojim metričkim prijevodima odabranih mjesta iz Homerove *Ilijade* i *Odiseje*, akad. Mihail D. Petruševski postavio je na dnevni red makedonske filologije pitanje prilagođivanja metričko-ritmičke strukture akcenatskoga ili tonskoga heksametra prozodijskim osobinama makedonskoga književnog jezika¹. Treba odmah reći da je u taj posao ušao kao prevodilac-praktičar ne smatrajući potrebnim raspravljati opširno o prozodijskim problemima što ih je u samom radu rješavao, pa i teškoćama što ih je savlađivao. To je, reklo bi se, prilično i razumljivo ako se ima na umu akcenatski otisak heksametra kakav već poodavna funkcionira u mnogim analognim, pa i jezično srodnim prijevodima, kao što su — da spomenemo samo najbliže — hrvatski, srpski i slovenski ili bugarski. Ali makedonski se slučaj u prozodijskom smislu ipak razlikuje od svih navedenih, kao i od mnogih drugih, time što se tu radi o heksametru građenu na osnovi specifična akcenatskoga sistema, koji onda određuje i specifičnu tehniku „prihvata“ tuđega stiha u građi danoga jezika. Tu su zahtjevi vezanoga akcenta trećesložnoga tipa nešto drugo nego zahtjevi više ili manje slobodna akcenta, i to ograničeno slobodna u hrvatsko-srpskom jeziku ili apsolutno slobodna u slovenskom i bugarskom.

O toj je činjenici, a i o nizu drugih u vezi s njome, makedonski „prevodilac“ heksametra morao prethodno raspravljati bar sam sa sobom.

U svoje vrijeme, baveći se analizom metričko-ritmičke strukture makedonskoga heksametra kakav Petruševski upotrebljava u svom izboru iz Homera, nabacio sam — kao predmet vrijedan razmišljanja — i pitanje o tome koliko se prevodilac, gradeći makedonski heksametar,

¹ M. Д. Петрушевски, *Хомер: Избор од Илијада и Одисеја*, Скопје 1953.

mogao oslanjati na eventualne domaće uzore². Dvije godine nakon toga pokušao sam u jednom posebnom radu ući u trag kakvu originalnom, tj. pjesničkom makedonskom heksametru, i to više ili manje neovisno o njegovu prijevodnom obliku³. U tu je svrhu trebalo prelistati čitav postojeći korpus makedonskoga pjesništva. U mnoštvu građe koju sam pretražio naišao sam na neku vrstu „spontana“ heksametra, tj. takva koji se ne gradi svijesno pod imenom toga stiha, ali se u metričko-ritmičkom pogledu u svemu osnovnom podudara s njime. Na taj sam nalaz naišao protiv očekivanja, to više što letimičan pogled na pjesničku proizvodnju na makedonskom jeziku ne pruža većih nada u tom smislu.

Kako je spomenuti rad, pisan prigodno i usto na stranom jeziku, ostao u zemlji slabo poznat, vraćam se ovdje na isti predmet da bih, sada već izravno u vezi s prijevodnim heksametrom, iznio glavne zaključke do kojih sam naknadno došao.

*

U razvoju makedonske umjetničke versifikacije, gdje je u nekoliko desetljeća prevaljen put koji drugdje zna trajati po više stoljeća, mogu se razabrati uglavnom tri etape stihovne tehnike: prvo, silabički stihovi po ugledu na narodnu pjesmu, kakvi prevlađuju kod starije pjesničke generacije, drugo, silabičko-tonski oblici zapadno-evropskoga podrijetla, kakvi su zastupljeni većinom kod srednje generacije, i, treće, stihovi slobodnoga ritma, kakvi se susreću kod mnogih suvremenih pjesnika tzv. „treće“ generacije. Ali među tim trima etapama u izgradnji pjesničkoga oblika nema, dakako, oštarih vremenskih granica, kao što ih — uz inače već poznati „susred generacija“⁴ — nema ni na razini pjesničke tematike. Stoga se o tim trima etapama može govoriti i kao o trima pravcima metričke prakse, koji se među sobom prožimlju: svaki je od njih samo dominantan u određenom razdoblju pjesničkoga stvaranja.

U svakom slučaju, ni u jednoj od tri spomenute etape nisu zaobilježeni pokušaji uvođenja klasičkih, grčko-latinskih oblika stiha u domaće pjesništvo, pa ni najraširenijega od njih — heksametra, o kojem je ovdje posebno riječ. To znači da je u skokovitom razvoju makedonskoga pjesništva zaobidena etapa metričkoga klasicizma, koji je drugdje u evropskim, pa i u našim zemljama pobuđivao višekratne pokušaje pjesničke primjene antičkih stihovnih oblika, u kojima su se, tako reći, okušavale snage nacionalnih jezika u preuzimanju ritmičkoga bogatstva antike. Ali, unatoč tome općem zaobilasku, može se u ne-

² M. Kravar, *O makedonskom prijevodnom heksametru*, Živa antika 21 (1971), str. 27 i d.

³ M. Kravar, *Zur Struktur und Herkunft eines mazedonischen Hexametroiden*, Slavistische Studien zum VII. Internationalen Slavistenkongreß in Warschau 1973, München 1973, str. 314 i d.

⁴ M. Đurčinov i V. Urošević, *Antologija makedonske poezije*, Beograd 1968, str. 7.

kolicine makedonskih pjesnika, kako sam napomenuo, naići na stih koji se s obzirom na svoju metričko-ritmičku strukturu dađe analizirati kao heksametar *sui generis*.

Na takav sam stih naišao najprije u lirici Slavka Janevskoga, i to isprva samo u dvije pjesme: *Две њриказни*, koja se sastoji od 28 takvih stihova, i *Љубов за љубов*, u kojoj se isti stih javlja 19 puta izmjenjujući se u duljim razmacima s polustihom iste strukture⁵. Nešto kasnije našao se i drugdje u istoga pjesnika.

Evo nekoliko primjera:

Спокојно на брег крај Вардар / детството заспало мое,

Русалка, просирно-бела — // ти дала свилено крило.

Две њриказни

ili

Колку се ноќите летни / лични во спокојот стаен

Лудува срцето младо // и крвта побурно тече

Љубов за љубов

ili

Месецу, брате пијан, / суморно зошто минеш?

Валиурџиска ноќ

U tim stihovima nije bilo teško prepoznati heksametar i njegove srodnike, pa sam to uradio već u prvome od dva navedena rada⁶. Među njima vidimo dva sasvim pravilna heksametra, drugi i četvrti, tj. retke od po šest daktilsko-trohejskih taktova s odmorom u trećem taktu, tzv. „trohejskom cezurom“, dok su ostala tri, tj. prvi, treći i peti, tzv. „lažni“ heksametri ili heksametroidi, a posljednji usto i trohejska zamjena za *spondiacus*: u svim je trima uobičajena cezura u trećem taktu zamijenjena klasički nedopuštenom dijerezom.

Znatno je teže bilo ustanoviti odakle pjesniku stihovi heksameterske strukture, pa sam se tim pitanjem potanje pozabavio u drugom radu⁷.

Trebalo je, prije svega, saznati jesu li ti stihovi svijesno građeni kao heksametri u smislu klasicistički tražena dojma ili su nastali na kakav drugi način. Jedan pjesnikov odgovor na pitanje što mu je posredno bilo upućeno u tom smislu isključuje prvu mogućnost, tj. da se

⁵ *Анџолоија на македонската лирика*, Београд 1951, str. 172, i d. i 178 i d.

⁶ *Živa antika* 21, str. 28 i d.

⁷ *Slavistische Studien* VII, str. 319 i d.

radi o klasicistički traženu heksametru, iako bi kod njega, s obzirom na srpsku školu, moglo biti podsvijesnoga prisjećanja na analogne ritme Vojislava Ilića⁸. Ali ni time se ni be objasnila čitava stvar.

Tragajući dalje za sličnim stihom u makedonskom pjesništvu, našao sam ga i kod nekih drugih suvremenih pjesnika, napose kod Srba Ivanovskoga, Mateja Matevskoga i Lj. Taškovskoga, ali svuda sporadično među drugim, većinom slobodnim recima; takvi su, na primjer, u prvoga:

Во длабочините езерски / пее на рибите хорот

Песна на неизознајошо

ili u drugoga:

Зашто кај нема сонце / нема ни мугра ни залез

Дрво во голош

ili u trećega:

Ако се спуштам долу / во тоа школка од сребро.

О шајо

I tu su, kako vidimo, prva dva stiha nepravi heksametri s dijezom iza trećega takta, dok je treći pravi heksametar s pravilnom cezurom u istom taktu, i to opet „trohejskom“. Sva se tri različitim brojem slogova i slobodnijom izmjenom daktilsko-trohejskih taktova približavaju, još više nego analogni stihovi Janevskoga, gipkoj shemi modernoga heksametra.

Taj je nalaz već upućivao na mogućnost slučajna ili, bolje reći, „spontana“ heksametra, kakav je — u većoj ili manjoj mjeri — mogući i drugdje, osobito u nizovima slobodnih redaka. U tom se smislu valja vratiti na spomenute stihove Janevskoga, kao što su dva već navedena:

Спокојно на брег крај Вардар / детството заспало мое

i

Лудува срцето младо // и крвта побурно тече.

Ako isključimo mogućnost izravna preuzimanja gotova klasicističkoga uzorka, koja ovdje i onako nije vjerojatna, pa pokušamo analizirati naš stih u okviru makedonske umjetničke metrike za stanovišta triju spomenutih etapa njezina razvoja, doći ćemo do slijedećih zaključaka:

⁸ Isp. Ilićev heksametroid:

Суру, веќито стени / гордо се и небо диже

На Вардару

ili pravi heksametar:

Санјиво шумори ветар // и ниће висока трава.

Турска

Kako se ovdje radi o stihu mješovite daktilsko-trohejske strukture, druga, zapadno-evropska etapa, koja se služi stalnim metričko-ritmičkim jedinicama, ne dolazi ovdje u obzir, a kako je po srijedi stih određena opsega, pa i određena, makar i mješovita ritma, otpada time i treća etapa, tj. slobodni stih, koji se javlja u oblicima različita opsega i strukture. Ostaju nam, dakle, ritmički uzorci prve etape, dakle narcodne metričke, tj. one koja u krajnjoj liniji stoji i sama pod izravnim utjecajem jezičnoga ritma.

Bacimo sada pogled na dva gore navedena stiha i pristupimo im sa stanovišta oblika domaćega stiha. Tu odmah udaraju u oči prije svega tri karakteristične crte našega stiha:

- 1) da se po pravilu sastoji od 16 slogova, dakle da je šesnaesterac;
- 2) da je odmorom podijeljen na dvije većinom jednake polovice, dakle u odnosu 8 : 8;
- 3) da svaka polovica sadržava normalno po dva daktila i po jedan trohej, dakle prema shemi: — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡.

Time naš stih pokazuje isto toliko razlika prema pravom heksametru, i to:

- 1) stalan broj od 16 slogova mjesto takva koji varira između 12 odnosno 13 i 16 odnosno 17 (prema tome je li peti takt trohejski „spondej“ ili nije);
- 2) dvije jednake polovice mjesto dva ili tri nejednaka članka;
- 3) stalno — treće i šesto — mjesto troheja prema slobodnoj izmjeni daktila i troheja, osobito u prva četiri takta.

Unatoč svemu tome, naš šestorotaktni šesnaesterac ostaje u svim svojim oblicima heksametroid, a u jednome od njih prelazi i u pravi heksametar. Takav je neočekivani zaključak dopušten zato što ono malo oblika u kojima se javlja ulazi, makar i kao veoma ograničen izbor, u repertoar od 16 odnosno 32 moguća tipa svojstvena pravom tonskom heksametru (već prema sastavu petoga takta).

Time se onda rješava i pitanje strukture i podrijetla makedonskoga heksametroida o kojem je riječ. To je osobit šesnaesterac domaćega kova sastavljen od dva osmerca kakvi se u oblicima narodne pjesme javljaju u obilju⁹. U tome, kao i u drugim oblicima narodnoga stiha, vlada tzv. „logaedski“, u stvari daktilsko-trohejski ritam, koji je sa svoje strane uvjetovan samim prozodijskim sistemom jezika. Trima osnovnim crtama: brojem od 16 slogova, odmorom iza trećega takta, kadšto i u njemu samom, a osobito daktilsko-trohejskom shemom — podudara se on s nekim oblicima modernoga heksametra, što onda omogućuje da se osjeća, pa čak i analizira kao takav.

⁹ Najčešća je shema narodnoga „logaeda“: — ◡ ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡, npr.

U tom se smislu šesnaesterac-heksametroid Janevskoga može usporediti sa šesnaestercom Konstantina Miladinova, koji je također građen u skladu s narodnim stihom, a sastoji se od dva „logaedska“ osmerca; shema mu je, dakle:

—○○—○ —○○ // —○○ —○—○○

kao, na primjer, u pjesmi *Голапче*:

Голапче мало хубаво, // голапче златокрилесто.

Takav šestorotaktni šesnaesterac, kako vidimo, ne pokazuje još nikakvih heksameterskih osobina. Ali, ako mu se gornja shema lakše preinači, i to tako da trohej u oba polustiha prijeđe s drugoga mjesta na treće, dobiva se upravo ono što smo kod Janevskoga označili kao heksametroid, tj. stih sa shemom:

—○○ —○○ —○ / —○○ —○○ —○,

kakav je, na primjer, već navedeni stih:

Спокојно на брег крај Вардар // детството заспало мое,

dakle, heksametroid, koji i sam počiva na narodnom stihu¹⁰.

Do pravoga heksametra ima samo jedan korak, i to tzv. „most“ u trećem taktu, koji omogućuje cezuru u njemu. Jer u gornjem se primjeru odmor, u danom slučaju upravo dijereza, još uvijek osjeća kao tzv. „fuga“, tj. granica na sastavu dvaju istih stihova složenih u jedan¹¹. Tu je dovoljno prvi daktil druge polovice zamijeniti amfibraham (dakle, ○—○ mjesto —○○) da bi se dobila shema:

—○○ —○○ —○ // ○ —○ —○○ —○,

koja već karakterizira pravi heksametar, npr.

Лудува срцето младо // и крвта побурно тече.

Takav je, dakle, stih upravo „spontani“ heksametar nastao u kriu narodne metriке, koja se temelji na „logaedskom“, tj. daktilsko-trohejskom ritmu samoga jezika. Kao što u hrvatskom i srpskom narodnom stihu dominira trohejska tendencija jezične građe, tako biva i u makedonskom stihu s daktilsko-trohejskim ritmom. U istom smislu govori i analogni stih heksametroidne strukture što smo ga, u nešto slobodnijem obliku, našli i u druge trojice pjesnika.

Tu se, drugim riječima, radi o vrsti „spontana“ heksametra domaće proizvodnje, bilo pravom ili lažnom, koji se po strukturi podudara, sad više sad manje, s klasicističkim stihom, iako po podrijetlu nema nikakve veze s njime. Štaviše, ovdje nije teško naići na heksametar

¹⁰ Isp. analogni narodni „logaed“ (ovdje udvostručen):

Каурска пушка как дупи + каурска пушка как сече.

¹¹ Naziv potječe iz novije latinske metriке; isp. H. Drexler, *Einführung in die römische Metrik*, Darmstadt 1967, str. 22.

ili njemu sličan stih ni u proznom tekstu. To sam pokazao na primjeru pripovijetke Marka Cepenkova *Μαχοροῦ ἀμύια* u *καλυγέρ*, kratkom tekstu od tri stranice oktava, gdje sam našao ništa manje nego 12 heksametara, među kojima 4 „prava“ i 8 „nepravih“¹².

Neka nam ovdje budu dosta dva takva primjera:

Ич од сега ти глушец // не ќе каснеш, вака да знаеш
i
на нив нека е гревот, / јас ќе си измијам раце,

dakle jedan „pravi“ i jedan „nepravi“ heksametar.

Sve to svjedoči o tome kako je na području stiha, ne samo narodnoga već i umjetničkoga, važna uloga jezičnoga ritma, koji sa svoje strane ovisi u osnovi o prozodijskim osobinama danoga jezika.

Naš makedonski slučaj govori rječito u tom smislu.

*

Vratimo se u zaključku na prijevodni heksametar Petruševskoga, i to u vezi s pitanjem: što je u tome sada već makedonskom stihu tradicija, a što novotvorina?

Tu nam se odmah nameće sama od sebe pomisao na upravo opisani „spontani“ heksametar nekolicine makedonskih pjesnika. Ali pri tome ne valja smetati s uma činjenicu da je takav stih, kako smo vidjeli, među makedonskim stihovnim oblicima ne samo slučajna i nesvjesna nego i razmjerno rijetka pojava, koja se osim toga ne susreće stihički, već u društvu s drugim, i to većinom slobodnim oblicima stiha. Stoga naš spontani heksametar, koji je i sam više ili manje slučajan, jedva da i dolazi u obzir kao uzor prijevodnom obliku. Ali zato ima jedna druga crta toga stiha koja se čini relevantnija u tom pogledu, tj. upravo sama činjenica što se radi o autohtonom heksametroidu „spontana“ podrijetla, koji u mnoštvu slobodnih stihova ostaje i danas bez iskaznice o građanskom pravu. Time onda i težište našega pitanja prelazi s pjesničke stihovne prakse na drugu stranu — na područje prozodijske strukture jezika, koja takav stih više ili manje omogućuje. Dosta je, u danom slučaju, uzeti u obzir bitne akcenatske osobine sastava makedonskoga leksika, u kojem dominira trećesložni princip: prvo, visok postotak trosložnih riječi, koje samim time fungiraju kao daktili, drugo, nemali postotak dvosložnih riječi, koje „dostavljaju“

¹² Slavistische Studien VII, str. 322 i d. — Za takvim se „proznim“ heksametrom tragalo, s više ili manje uspjeha, i u drugim jezicima. Školski je latinski primjer, star ali rijedak, prva rečenica Tacitovih *Anala*:

Urbem Romam a principio reges habuere,

da li slučajan ili tražen, ostaje *sub iudice*. Još su stariji „metri“ iz grčke proze što ih navodi Georgije Herobosk u svom spisu *Commentarii in Hephaestionem*; tako, na primjer, „heksametar“ iz Demostena (*De cor.* 143): τὸν γὰρ ἐν Ἀμφίσση πόλεμον δι' ὅν εἰς Ἑλλάττειαν (v. M. Consbruch, *Hephaestionis Enchiridion*, Lipsiae 1906, str. 178).

troheje, i, treće, višesložne riječi i jednosložne naglašenice, koje — ove druge zajedno s enklitikama — popunjuju prazna mjesta opće „logaed-ske“, tj. daktilsko-trohejske tendencije u jezičnom ritmu. Jednom riječju, takva prozodijska struktura jezika uvelike pogoduje pojavi daktilsko-trohejske sheme modernoga heksametra tonske obrade.

Stoga smo i vidjeli kako se spontani heksametroid, pa čak i isto takav heksametar, javljaju ne samo u nizovima slobodnih stihova nego čak i u proznom tekstu, pa dakle i u govoru, omogućujući ili, štaviše, olakšavajući stvaranje — dakako, u određenu broju slogova — ritmičkih cjelina heksametarske strukture.

Odatle se vidi da je prijevodni heksametar Petruševskoga, za razliku od upravo opisana spontanoga heksametroida, koji se tu i tamo ostvaruje i kao pravi heksametar, proizvod svijesne i dosljedne daktilsko-trohejske obrade sirove jezične građe s logaedskom ritmičkom tendencijom. Tom je obradom ritmička tendencija jezika podignuta na razinu metričke konstante stiha, pri čemu su uzete u obzir i osnovne crte grčkoga uzorka i mogućnosti njegovoga tonskoga otiska. Taj je heksametar, kako sam spomenuo, analiziran u glavnim crtama svoje metričko-ritmičke strukture — daktilsko-trohejske sheme, metričke linije i ritmičkoga relijefa stiha — i opširno opisan u prvome od dva naprijed navedena rada.

Tako nam onda heksametri kao što su:

Гневот, о божице, пеј го на Ахила, синот Пелејев

ili

Мажа прикажи ми, музо, преитрего што ми се многу
наскитал. . .

i mnogi njima slični, iako na prvi pogled prepoznatljivi, pa i jezično više ili manje bliski, zvuče kao nov kvalitet u mnoštvu analognih stihova na stazi dugotrajne utakmice jezično različitih prerada antičkoga prototipa.

Na taj se način Homer, teško bi bilo reći po koji put u procesu širenja tonskoga heksametra po svijetu, još jednom oglasio βαρβαριστί.

ZUSAMMENFASSUNG

M. Kravar: DER TONISCHE HEXAMETER IM MAZEDONISCHEN SPRACHSTOFFE

Im Aufsatz werden zwei in früheren Arbeiten schon gesondert behandelte mazedonische Versarten hexametrischer Strukturen inander gegenübergestellt: der „spontane“, unmittelbar auf dem Sprachrhythmus beruhende Hexametroid und M. D. Petruševskis Übersetzungshexameter. Ein flüchtiger Vergleich der beiden daktylisch-trochäischen Sechstakter führt zum Schluß, daß sie unabhängig voneinander sind. Während der erstere ein zufälliges Versgebilde volkstümlicher Herkunft ist, stellt der letztere eine gelehrte Nachahmung des tonischen Hexameters dar, in der die allgemeine „logaödische“ Tendenz des Sprachrhythmus zur metrischen Konstante eines künstlichen Versmaßes gemacht wird.

Auf diese Weise gesellt sich der mazedonische Hexameter als Neuling in seiner Gattung der immer größeren Anzahl von sprachlichen Formen des modernen Hexameters zu.